

Andrzej Woźniak

KULTUROWO-SPOŁECZNE ZAGROŻENIA DLA BEZPIECZEŃSTWA POLSKI NA TLE SYTUACJI EUROPEJSKIEJ

Metodologia i zakres pojęciowy artykułu

Celem artykułu jest nakreślenie głównych przyczyn zagrożeń bezpieczeństwa kulturowo-społecznego dla bezpieczeństwa państwa, Rzeczypospolitej Polskiej, w kontekście sytuacji europejskiej (w tym zakresie). Ogólnie pojęcie **bezpieczeństwa kulturowo-społecznego ma postać dualną** – odnosi się do sfery **państwowej** (bezpieczeństwa kulturowego państwa) oraz **społecznej** (bezpieczeństwa kulturowego ludzi i wspólnot kulturowych – grup etnicznych, narodów, wspólnot wyznaniowych). W formacie przedmiotowym w ogóle bezpieczeństwo można podzielić na: militarne, polityczne, ekonomiczne, ekologiczne, informacyjne, społeczne czy też kulturowe. Przedmiotem artykułu jest kulturowy wymiar bezpieczeństwa, który ściśle powiązany jest z pozostałymi.

Metodologią wykorzystaną przy tworzeniu publikacji jest krytyczna analiza literatury, aktów prawnych i innych dokumentów, w tym dostępnych zasobów internetowych.

Kultura w najszerszym rozumieniu staje się dla konkretnego narodu jednym z priorytetowych wyznaczników jego identyfikacji. Stanowi ona ponadto podstawowy element bezpieczeństwa państwa. Oznacza to, że w sytuacji jakiegokolwiek schyłku państwa, jego problemów, tożsamość narodowa opiera się na szeregu elementach, takich jak: języku, kulturze, pamięci wspólnych losów historycznych, znajomości dzieł literackich itp. Szeroko rozumiana kultura staje się wówczas jednym z zasadniczych gwarantów przetrwania każdego naro-

du. Dla przykładu naród polski w okresie zaborów przetrwał, albowiem silnie utożsamiał się z kulturą. Przy braku posiadania własnego państwa stała się ona bazą więzi pomiędzy Polakami i ich tożsamości. **Tożsamość** – to wizja własnej osoby (jaką człowiek posiada), a to: właściwości wyglądu, psychiki i zachowania się z punktu widzenia ich odrębności i niepowtarzalności u innych ludzi¹. „Tożsamość to zespół cech właściwych danej kulturze, które stanowią o jej swoistości i samoistotności względem innych oraz skłaniają ludzi w niej żyjących do identyfikacji z wartościami kultury, wytwarzając tym samym w ich świadomości poczucie własnej odrębności”². Szerzej w dalszej części artykułu.

Bezpieczeństwo kulturowo-społeczne – w kontekście ogólnym

Jan Czaja stoi na stanowisku, że: „[...] Bezpieczeństwo kulturowe ma podstawowe znaczenie dla tożsamości narodowej, z tego też powodu nie podlega, zwłaszcza w państwach demokratycznych, takiej kontroli jak bezpieczeństwo militarne i wewnętrzne. Trudno jest bowiem zamknąć granice przed wpływem idei, prądów, mody, kanonów czy wzorów kulturowych. Próby wprowadzenia takiej kontroli dokonywane w państwach totalitarnych doprowadziły do wytworzenia patologii, napięć i konfliktów społecznych, a w konsekwencji – mimo ograniczania przepływów kulturowych – do pogorszenia stanu bezpieczeństwa. Można więc powiedzieć, że o ile bezpieczeństwo w innych dziedzinach jest względnie mierzalne, czy nawet wymierne (np. w zakresie zagrożeń militarnych), o tyle w kulturze trudno jest stworzyć jakiegokolwiek obiektywne wskaźniki zagrożenia, a więc stanu bezpieczeństwa kulturowego”³.

Bezpieczeństwo kulturowo-społeczne to stan, w którym konkretne społeczeństwo – zamieszkujące terytorium konkretnego państwa – może utrwalać i pielęgnować wartości, kształtujące jego tożsamość, jednocześnie czerpiąc z doświadczeń oraz wzorców różnych narodów⁴. Bezpieczeństwo kulturowo-społeczne to także gwarancja przetrwania oraz prawidłowego rozwoju toż-

¹ Por. *Wielki słownik wyrazów obcych PWN*, (copy-right 2003), Warszawa 2014.

² G. Michałowska, *Zmienność i instytucjonalizacja międzynarodowych stosunków kulturalnych*, Warszawa 1991, s. 280.

³ J. Czaja, *Kulturowe czynniki bezpieczeństwa*, Kraków 2008, s. 31–32.

⁴ G. Michałowska, *Bezpieczeństwo kulturowe w warunkach globalizacji procesów społecznych*, [w:] *Bezpieczeństwo narodowe i międzynarodowe u schyłku XX wieku*, red. D.B. Bobrow, E. Haliżak, R. Zięba, Warszawa 1997, s. 132.

samości narodowej czy też religijnej danej społeczności, jak również ochrona przed zewnętrznymi wpływami, czyli niebezpieczeństwem osłabienia spójności wewnętrznej kraju⁵.

Anna Włodkowska jest zdania, iż „Bezpieczeństwo kulturowe w wymiarze społecznym nie zawsze jest tożsame z bezpieczeństwem kulturowym państw. Szczególnie w sytuacji braku demokratycznych mechanizmów władzy, dzięki którym jest ona kontrolowana. W państwach o ustrojach niedemokratycznych, bezpieczeństwo kulturowe narodów należałoby odnosić przede wszystkim do jego wolności oraz swobody dostępu do wartości i dóbr kultury, a bezpieczeństwo kulturowe państwa wiązać raczej z ich ochroną, kontrolą, ale i ograniczeniem dostępu do nich poprzez mechanizmy administracyjne i prawne. Na przykład w okresie zimnej wojny władza radziecka i pozostałych państw bloku wschodniego ograniczały dostęp ich społeczeństw do wartości i dóbr kultury pochodzących ze świata zachodniego. Wystarczy wspomnieć o niechęci władz socjalistycznych do „wywrotowej” twórczości wielu zachodnich zespołów rockowych, pisarzy czy reżyserów filmowych”⁶.

Czynniki warunkujące bezpieczeństwo kulturowo-społeczne

W gronie czynników warunkujących bezpieczeństwo kulturowo-społeczne w wymiarze społecznym wymienia się wzrost dynamiki życia społecznego w skali wewnątrzpaństwowej oraz międzynarodowej, która prowadzi w konsekwencji do społecznego wzrostu uświadomienia różnic i napięcia zarówno tożsamości etnicznych, narodowych, jak i lokalnych. Przy niewystarczających prawnych gwarancjach, a nawet ich braku – szeroko pojętej wolności rozwoju kulturowego – społeczne bezpieczeństwo kulturowe staje się zagrożone. Również brak jednorodności narodowej i etnicznej państwa potrafi prowadzić do zaniepokojenia społecznego o podłożu kulturowym, a nawet do tendencji separatystycznych, wpływających negatywnie na ogólne bezpieczeństwa państwa. Poza strukturą narodościowo-etniczną państwa niebagatelnym czynnikiem staje się ogólny poziom wykształcenia społeczeństwa. Większy odsetek ludności wykształconej zapewnia w praktyce o wiele bardziej świadome uczestniczenie społeczeństwa w życiu państwa, w stosunkach międzyarodo-

⁵ A. Włodkowska, *Bezpieczeństwo kulturowe*, [w:] *Bezpieczeństwo państwa*, red. K.A. Wojtaszczyk, A. Materska-Sosnowska, Warszawa 2009, s. 143–171.

⁶ Ibidem.

wych, a także bardziej przemyślane przyjmowanie określonych wartości czy też postaw stosunkowo obcych danej kulturze.

Nierówność rozwojowa oddziałuje także na bezpieczeństwo kulturowo-społeczne państw oraz społeczeństw, szczególnie społeczeństw biedniejszego Południa Świata. Kraje spoza kręgu cywilizacji zachodniej utrzymują się w swoistej zależności, w tym także kulturowej, od państw na co dzień dominujących w sferze: wojskowej, politycznej czy też gospodarczej. Imperializm kulturowy państw zachodnich szkodzi bezpieczeństwu kulturowo-społecznemu państw i społeczeństw.

Uwarunkowania historyczne wpływają również na bezpieczeństwo kulturowe państwa. Do nich należy m.in. przeszłość kolonialna. W połowie XX w. system kształcenia w wielu państwach afrykańskich ściśle odwzorowany był na europejskim. Treści afrykańskich podręczników odnosiły się głównie do problematyki Starego Kontynentu. Po 60 sześćdziesięciu sytuacja w szkolnictwie afrykańskim zmieniła się na korzyść. Nadal jednak utrzymuje się zależność językowa. Niestety obecny stan rzeczy osłabia znacząco więzy narodowe, a pośrednio i państwowe⁷.

Na bezpieczeństwo kulturowo-społeczne w państwie oddziaływać może (!!!) także działający system polityczno-społeczny. Z zasady w państwach demokratycznych każda osoba ma prawnie zagwarantowaną wolność myśli, słowa i sumienia, bezwarunkowy dostęp do istniejących dóbr oraz wartości kultury, jak również i oświaty. Światowe zabezpieczenie prawne zakazu dyskryminacji obejmuje także mniejszości wyznaniowe, narodowe czy też etniczne. Państwa demokratyczne zapewniają im utrzymanie własnej tożsamości (często konstytucyjnie), poprzez prawną możliwość pielęgnowania własnej kultury, języka czy religii.

Kolejnym czynnikiem bezpieczeństwa jest kontrola państwa. W państwach demokratycznych obywatele mają uprawnienia kontrolne wobec władzy oraz są w stanie w sposób skuteczny wpływać na jej działania.

Bezpieczeństwo kulturowo-społeczne społeczeństw państw o systemie totalitarnym i autorytarnym jest często zagrożone z racji: łamanie przez władzę praw człowieka i obywatela, stosowania cenzury oraz przeszkód w swobodzie przemieszczania się poza kraj. To wszystko w stosunku do sfery kulturalnej ma olbrzymie znaczenie. Prawa człowieka, to zespół praw i wolności, które

⁷ Z. Cesarz, *Polityczne aspekty problemów kultury*, [w:] *Problemy polityczne współczesnego świata*, red. Z. Cesarz, E. Stadtmüller, Wrocław 2002, s. 305.

przysługują każdemu człowiekowi bez względu na rasę, płeć, język, wyznanie, przekonania polityczne, pochodzenie narodowe i społeczne, majątek itp. Prawa te są prawami o charakterze moralnym, zbiorem postulatów domagających się poszanowania wartości najcenniejszych dla człowieka, takich jak życie, godność, wolność, swobodny rozwój⁸.

Źródła zagrożeń kulturowo-społecznych

Globalizacja świata i regionalizacja

W zglobalizowanym świecie Polska nie jest samotną wyspą. Do naszego kraju docierają wszystkie prądy, które pociąga za sobą globalizacja, a więc zarówno te dobre, jak i będące zagrożeniami. Powszechnie nie ulega wątpliwości, że globalizacja potrafi być i jest prawdziwym źródłem zagrożeń dla kultury, szczególnie gdy otwarcie państwa na wpływy globalnej kultury masowej staje się niekontrolowane i bezrefleksyjne oraz nie towarzyszy wszystkiemu zamierzona polityka kulturalna państwa.

W sumie pozytywny proces globalizacji prowadzi do pojawienia się zagrożeń o charakterze kulturowym. Przez standaryzację prowadzi to do ujednoczenia wzorów, niekiedy do ich uniwersalizacji. Dużym wyzwaniem dla tożsamości kulturowej może być przysłowiowe „rozmazywanie” symboli narodowych, poprzez zachwaszczanie języka wszechobecną terminologią angielską, co w konsekwencji prowadzi do osłabiania i relatywizacji tradycji narodowych.

„Wielu krytyków kultury współczesnej utrzymuje, iż proces globalizacji stanowi »kulturowy trick«; jego istotą jest bowiem jednostronny przepływ wartości kulturowych Stanów Zjednoczonych do reszty świata (jak komentuje P. Iyer, »świat w coraz większym stopniu wygląda jak Ameryka«⁹). Mamy tu więc do czynienia ze zjawiskiem amerykanizacji, lub – jak twierdzą inni – »coca-colizacji« czy »mcdonaldyzacji« świata. Tak pisze o tym R. Kroes: »uzyskaliśmy układ kodów kulturowych, które pozwalają nam zrozumieć i konsumować amerykańskie produkty kulturowe, tak jakbyśmy byli Amerykanami«¹⁰. W tym kontekście za-

⁸ *Deklaracja Praw Człowieka i Obywatela z 26 sierpnia 1789 r.*, za: B. Lesiński (red.), *Historia państwa i prawa. Wybór tekstów źródłowych*, Poznań 1995.

⁹ P. Iyer, *The Global Village Finally Arives*, „Time”, jesień 1993, s. 86.

¹⁰ R. Kroes, *Americanisation: What we are talking about?*, [w:] *Cultural Transmission and Reception. American Mass Culture in Europe*, red. R. Kroes, Amsterdam 1993.

daje się dramatyczne pytania: Czy Ameryka stała się już kulturowym standardem dla świata?; Czy świat staje się kulturowym projektem »amerykańskiego marzenia«?¹¹.

Źródłem zagrożeń dla kultury może być też **regionalizm**¹², czyli koordynowany system współpracy międzynarodowej państw i społeczeństw danego regionu, oparty na wspólnocie potrzeb i interesów¹³.

Regionalizm to idea, która kreuje funkcjonowanie promujące odmienności narodowe (etniczne, językowe, kulturowe, historyczne)¹⁴. Tak sformułowany regionalizm uwzględnia głównie aspekty ludzkie i przeprowadzone przez różne podmioty życia społecznego i politycznego przekształcenia środowiska geograficznego¹⁵. W następstwie powyższego kreuje się podział na regiony kulturowe. Inny rodzaj regionalizmu może być kreowany przez działania prawodawców, którzy określają zasady prawne dla zbiorowości regionalnej. W tym kontekście potrzeby społeczne różnych zbiorowości są zauważane i akceptowane przez państwo. W celu ich realizacji organy rządowe dzielą się swoimi kompetencjami z niższymi szczeblami, przestrzegając przy tym reguły decentralizacji¹⁶.

¹¹ Zb. Melasik, *Mass media, tożsamość i rekonstrukcje kultury współczesnej*, http://edunet.home.amu.edu.pl/mae2012/04_Melosik_2012.pdf [dostęp: 10.08.2017].

¹² **Regionalizm w pojęciu unijnym** to kooperacja państw, głównie o charakterze gospodarczym. Generalnie, dla tego rodzaju układów regionalnych na świecie, „regionalizm” to pewna forma partnerstwa państw w systemie ekonomicznym, mająca gwarantować ich bezpieczeństwo i wydajność. Warto jednak zwrócić uwagę na fakt, iż tak pojmowane pojęcie może być zarówno stadium w rozwoju globalizacji, jak i dążeniem oraz rodzajem obrony przed nią samą. Więcej o tym: A. Gwiazda, *Globalizacja i regionalizacja gospodarki światowej*, Toruń 2000, s. 154–159; K. Gawlikowska-Hueckel, *Procesy rozwoju regionalnego w Unii Europejskiej. Konwergencja czy polaryzacja*, Gdańsk 2003, s. 118–130.

¹³ J. Czaja, *Kulturowe czynniki bezpieczeństwa...*, op.cit., s. 50–51, 54, por. H. Seweryniak, K. Sitkowska, *Współczesne konteksty kultury medialnej*, [w:] *Media w duszpasterstwie*, red. M. Przybysz, T. Wielebski, Warszawa 2014, s. 27–29.

¹⁴ Szerzej o tym: A.J. Omelaniuk, *Historia w ruchu regionalnym*, Wrocław/Ciechanów 2001, s. 10–13; L. Kieres, *Regionalizacja w Europie. Doświadczenia Rady Europy i jej Kongresu Władz Lokalnych i Regionalnych*, [w:] *Prawne problemy regionalizacji w Europie*, red. K. Nowackie, R. Russano, Wrocław 2008, s. 121–122.

¹⁵ Zob.: M.O. Rousseau, R. Zariski, *Regionalism and regional devolution in comparative perspective*, New York 1987, s. 267–270; K. Kwaśniewski, *Integracja społeczności regionalnej*, Opole 1987, s. 66–68.

¹⁶ K. Właźlak, *Rozwój regionalny jako zadanie administracji publicznej*, Warszawa 2010, s. 21–23; za: R. Bieniada, *Regionalizm i regionalizacja w definicji. Wybrane problemy teoretyczne*,

„Modernizacja”

Kolejne źródło zagrożeń, które jest również udziałem Polski i innych państw Europy Środkowo-Wschodniej, określane się mianem „modernizacja”. Wypiera on inny termin „westernizacja” (przedstawiający wyraziście zarysowany konflikt dobra ze złem – przykład Iran) i oznacza przyspieszony rozwój wzorowany na modelu zachodnim. Nieprzemysłana modernizacja często niesie tak wielkie zmiany, że jest to szokiem i staje się zagrożeniem dla dotychczasowego systemu, w tym także kultury i tożsamości. Sytuacja Polski, zwłaszcza od 1997 r., owocująca znaczącym bezrobociem (na szczęście tendencja spadkowa), polaryzacją społeczeństwa i pauperyzacją znacznej jego części, ze skutkami w sferze społecznej i kulturowej, stała się tego potwierdzeniem¹⁷.

Migracja

Źródłem zagrożeń, którego istnienie już można odnotować i którego znaczenie będzie z pewnością rosło, jest migracja, w tym napływ do Polski emigrantów z innych niż europejski obszarów kulturowych. Wiąże się to także z członkostwem Polski w Unii Europejskiej. Obecnie w Polsce przebywają głównie „przybysze” ze Wschodu, z obszaru byłego ZSRR, a także pewna liczba emigrantów z Chin, Wietnamu i innych państw azjatyckich, w tym z państw islamskich. Wzrastający trend migracyjny w przyszłości może mieć znacznie głębsze skutki: rosnący stopień wielokulturowości, narastanie problemów na tle religijnym i w ogóle etnicznym¹⁸.

Rodzaje zagrożeń kulturowych dla Polski na tle Europy

Uniwersalizacja kultury

Swobodny i powszechny dostęp do środków masowego przekazu znacząco i na trwałe osłabia więzi międzyludzkie, doprowadza do homogenizacji (tj. procesu ujednolicania świadomości społecznej, postaw, zachowań i ról społecznych w ramach grup, kategorii lub całych społeczeństw), głównie zacho-

<http://cejsh.icm.edu.pl/cejsh/element/bwmeta1.element.desklight-3f280db2-db0e-485d-9ab-8-0b963d9d5db5/c/R.Bieniada-regionalizm-i-regionalizacja-w-definicji.wybrane-problemy-teoretyczne-Kopia.pdf> [dostęp: 11.08. 2017].

¹⁷ J. Czaja, *Kulturowe czynniki bezpieczeństwa...*, s. 51–52.

¹⁸ Ibidem, s. 52–53.

wań konsumpcyjnych, a także do uniwersalizacji kultury (tj. zatarcia różnic pomiędzy nimi oraz ich niepowtarzalności, od wieków stanowiącej o bogactwie ludzkości)¹⁹.

Do cech specyficznych i wyjątkowych, odróżniających złożone heterogeniczne społeczeństwa wielokulturowe od homogenicznych, jednorodnych narodów-państw, zaliczyć należy różnorodne procesy wzajemnego przystosowania, akulturacji i asymilacji ludzi wywodzących się z różnych grup rasowych, etnicznych i religijnych²⁰.

Z problemem uniwersalizacji kultur ściśle związany jest kryzys tożsamości kulturowej oraz narodowej. Aktualnie wiele społeczeństw boryka się z tym zagadnieniem.

Problem tożsamości

W praktyce każdy człowiek z łatwością przemieszcza się w ramach kontynentów, a nawet pomiędzy kontynentami. Wiele osób, które często podróżują, podejmując pracę w różnych częściach świata, nie przywiązuje dużej wagi do swojej narodowej tożsamości, często (z zadowoleniem) określając siebie mianem obywatela świata. Nie bez znaczenia stała się powszechna znajomość języka angielskiego, którym można porozumieć się praktycznie wszędzie. Promowanie jednego języka świata prowadzi do marginalizacji języków lokalnych i mniejszości narodowych.

„Czym jest tożsamość narodowa? Czy istnieje zjawisko określane mianem tożsamości *stricte* europejskiej? Jakie są wyznaczniki polskiej tożsamości narodowej? Czy między tożsamością polską i europejską występują jakieś relacje? Z którym określeniem my – Polacy bardziej się identyfikujemy? Gdzie kończy się Europa? Czy tożsamość europejska to tylko sztuczny wytwór Unii Europejskiej, organizacji międzynarodowej dążącej do unifikacji jej państw członkowskich czy idea – produkt społeczeństwa europejskiego?”

„Tożsamość europejska to poczucie »bycia Europejczykiem«, odczuwanie bliskiego związku z Europą. Te ogólnikowe i popularne stwierdzenia wymagają szerszego rozwinięcia. Obecnie, tożsamość europejska

¹⁹ A. Włodkowska, *Bezpieczeństwo kulturowe...*

²⁰ B. Bodzioch-Bryła, R. Szczepaniak, K. Wałczyk (red.), *Globalizacja w kulturze. Upowszechnienie czy uproszczenie?*, Kraków 2010, s. 17–36.

jest wciąż w fazie kształtowania się – w wyniku rozwoju integracji europejskiej, zwiększenia przenikalności granic, ewolucji więzi międzynarodowych. Co stanowi istotę tożsamości europejskiej, jakie wspólne wszystkim Europejczykom elementy ją tworzą?”²¹.

Na znaczące osłabienie tożsamości ludzi ogromny wpływ ma jednak praktycznie powszechny dostęp do społecznych środków masowego przekazu, które zdynamizowały dyfuzję kulturową (tj. przenikanie elementów danej kultury do innej, prowadzące do rozprzestrzeniania się elementów tej kultury, a w konsekwencji do powstawania podobieństw między kulturami), przy czym stały się głównie kanałem propagowania wzorców kultury masowej (tj. uśrednionej, zrozumiałej przez rzesze odbiorców z całego świata i różnych kultur). Promuje to zachodni i konsumpcyjny styl życia, a szczególnie amerykański.

Podkreślić należy, iż w obecnym czasie następuje renesans tożsamości kulturowej społeczeństwa muzułmańskiego. Tożsamość muzułmanów najczęściej jest budowana w opozycji do wyznawanych wartości i kultury świata zachodniego. To wszystko rodzi niebezpieczeństwo ciągłej konfrontacji państw muzułmańskich z Zachodem²².

Problem migracyjny

Kolejna kategoria przedmiotowych zagrożeń związana jest z procesami migracyjnymi, co ściśle powiązane jest napływem przybyszów z różnych części świata, ze wzrostem świadomości swego statusu oraz z poczuciem własnej etniczności. Kraje wysoko rozwinięte od lat zmagają się z problemem ujemnego przyrostu naturalnego, a co za tym idzie z chronicznym brakiem „rąk do pracy”. Najczęściej ów niedobór uzupełniają imigrantami, często będącymi pochodzenia z państw słabiej rozwiniętych (byłe kolonie, nowe państwa UE). Do tego nie wszyscy imigranci docierają do Europy w sposób legalny. To wszystko prowadzi do różnych skutków, które w Polsce dopiero zaczynają się ujawniać, co nie znaczy, że nie istnieją. Proceder ten powoduje często wzrost przestępczości zorganizowanej oraz powstawania różnych roszczeń. Obok roszczeń czysto kulturalnych, odnoszących się do pielęgnacji języka, eduka-

²¹ P. Rotuska, *Polak czy Europejczyk? – polska tożsamość narodowa a tożsamość europejska w dobie jednoczącej się Europy. Próba analizy zależności*, „Analiza UniaEuropejska.org” 2011, nr 7–8, s. 4 i in.

²² A. Włodkowska, *Bezpieczeństwo kulturowe...*

cji, uaktywnienia miejsc kultu, swobodnego dostępu do środków masowego przekazu – zaczynają się pojawiać roszczenia o charakterze majątkowym, administracyjnym, a także politycznym²³.

Niestety nierzadko bywa, że pochodzący z odległych Zachodowi kulturowo regionów mają prawdziwe problemy z przystosowaniem się ze społeczeństwem państwa nowego zamieszkania/przebywania. Takie zachowania skutkują niekiedy tworzeniem specyficznych enklaw, czy też gett etnicznych. Nierealność identyfikacji z nowym państwem, szczególnie izolacja spowodowana jest najczęściej różnicami religijnymi, językowymi, a także prawnymi (w sytuacji nielegalnego przebywania). Rodzi to często frustrację wśród imigrantów, radykalizm, a z drugiej strony pogłębiającą się niechęć i uprzedzenia społeczeństwa miejscowego. Pożywką uprzedzeń rasowych i narodowych, są często negatywne **stereotypy**²⁴, wynikające niejednokrotnie z doświadczeń historycznych. Stereotypy odnaleźć można chociażby we wzajemnym odbiorze Polaków i Rosjan. Rosjanin jest zdania, że Polak to z jednej strony człowiek chaotyczny, fałszywy, niesłusznie uważający się za Europejczyka, niewdzięczny, nadęty katolik, mocno pociągający z butelki, z drugiej strony człowiek honoru, bohater, romantyk, brat Słowianin²⁵. Natomiast Rosjanin w oczach Polaka to azjatycki dzikus, osoba bez honoru i godności, kłamczuch i okupant, a przede wszystkim mocno pociągający z butelki, który jednak potrafi być również osobą z ogromną duszą, umiejący znosić trudy, będący ostatecznie bratem Słowianinem²⁶.

Konflikty narodowościowe, etniczne i religijne

Czynnik kulturowy niestety stanowi też podłoże wielu współczesnych napięć o charakterze religijnym, etnicznym czy też narodowościowym. W Europie pod koniec XX w. ujawniły się tendencje narodowyzwoleńcze w pań-

²³ J. Czaja, *Kulturowe czynniki bezpieczeństwa...*, s. 58.

²⁴ **Stereotyp** to uproszczony, tradycyjny, często irracjonalny obraz osób, narodu. Zespół cech pozytywnych za charakterystyczne dla nich, wpojony przez środowisko w świadomości członków jakiejś grupy społecznej, np. narodu. Zob. A. Włodkowska, *Bezpieczeństwo kulturowe...*; por. także: K. Pierzchała, *Destygmatyzacja przestępców w świetle Magisterium Kościoła oraz poglądów na resocjalizację*, Kraków 2016, s. 57, 122 i n.; idem, *Kapelan więzienny w procesie resocjalizacji penitencjarnej*, Toruń 2013, s. 8, 33, 279 i n.

²⁵ N. Aleksiejew, *Walka o wódkę*, [w:] *Polacy i Rosjanie. 100 kluczowych pojęć*, red. A. Magdziak-Miszewska, M. Zuchniak, P. Kowal, Warszawa 2002, s. 322.

²⁶ Ibidem.

stwach wielonarodowościowych, jak Związek Radziecki i Jugosławia. Rozpad tych dwóch państw stał się poważnym niebezpieczeństwem dla pokoju i bezpieczeństwa międzynarodowego. Na Bałkanach – w trakcie wojny w Bośni (1993–1996) potykali się ze sobą prawosławni Serbowie, katolicy Chorwaci i muzułmańscy Bośniacy. Wojujące strony dopuszczały się wielu przestępstw wojennych względem ludności cywilnej. Kolejnym regionem konfliktów było zamieszkane głównie przez Albańczyków Kosowo, traktowane przez Serbów za prakolebkę ich państwa. Problemem stało się prześladowanie przez Albańczyków Serbów mieszkających w Kosowie. Inne ruchy separatystyczne w Europie (np. kataloński w Hiszpanii i flamandzki w Belgii) preferują drogę działań legalnych. Działania terrorystyczne podejmowali Baskowie i Korsykańczycy oraz katolicy Irlandczycy w Irlandii Północnej²⁷.

W ogóle spory narodowościowe, etniczne czy religijne cechują się najczęściej długotrwałością, nadzwyczajnym okrucieństwem, a ich konsekwencje wychodzą często poza obszar konfliktu, a w sytuacji zakończenia wojny pamięć okrucieństw i czystek religijno-etnicznych często komplikuje ułożenie relacji na zdrowych i partnerskich zasadach²⁸.

Mass media („dostawca” idei i propagandy)

Dynamiczny rozwój technik komunikowania międzynarodowego, głównie w formie telewizji satelitarnej i Internetu, wzmógł zjawisko wędrówki idei. „Kultura medialna nie rozwija się w próżni – z jednej strony jest skutkiem specyficznej atmosfery i mentalności, z drugiej wpływa na tę atmosferę, na mentalność i je kształtuje”²⁹. Koniec XX w. to bezustannie stosowana „agresja informacyjna”, tj. forsowanie swojej wizji świata, swoistej interpretacji wydarzeń, która potrafi mobilizować – skierowane przeciwko władzy – społeczne ruchy oddolne, a zatem grozić bezpieczeństwu państwa. Mass media to aktualnie najskuteczniejsze środki kształtowania opinii publicznej.

²⁷ K. Jarzyna, *Konflikty etniczne i religijne na świecie – przykłady, opis – geografia*, Instytut Geografii UJK w Kielcach, eszkola.pl, <http://eszkola.pl/geografia/konflikty-etniczne-i-konflikty-religijne-na-swiecie-5414.html?strona=10> [dostęp: 11.08.2017].

²⁸ A. Włodkowska, *Bezpieczeństwo kulturowe...*, op.cit.

²⁹ H. Seweryniak, K. Sitkowska, *Współczesne konteksty kultury medialnej...*, s. 15; por. także: K. Sitkowska, *Współczesna rewolucja cyfrowa w świetle przewidywań Alvina Tofflera*, [w:] *Media audiowizualne i cyfrowe wobec wyzwań współczesnego społeczeństwa*, red. A. Adamski i in., Warszawa 2012, s. 187–197.

„Jak pisze E.V. Sullivan: »Mass media stały się najpotężniejszym instrumentem kształtowania systemu wartości [...] Komunikacja z mass mediów tworzy natychmiastowość«³⁰. Niektórzy obserwatorzy utrzymują nawet, iż w kulturze postmodernistycznej media nie tyle reprezentują rzeczywistość, co ją wytwarzają. Telewizja i Internet nie stanowią już »lustra«, w którym odzwierciedlane jest społeczeństwo; jest odwrotnie, to życie społeczne staje się imitacją rzeczywistości ekranu³¹ (media stają się głównym źródłem życiowych doświadczeń jednostki). W konsekwencji mamy do czynienia z wyłonieniem się kultury upozorowania, w której »rzeczywistość rzeczywista« miesza się z medialną do granic nierozróżnialności»³².

Jak twierdzą znawcy przedmiotu, życie w dzisiejszym społeczeństwie nabrało „charakteru telewizyjnego”. Społeczeństwo zdobywa swoje doświadczenie życiowe przede wszystkim poprzez kontakt z mediami. Publiczność, która utraciła zdolność rozróżniania pomiędzy rzeczywistością a złudzeniem, kształtem i cieniem, spodziewa się iluzji. „Medialne image” zastępuje ideały, a znani ludzie z telewizji – nawet bohaterów.

A co z młodym pokoleniem? „Odbiór przekazów kulturowych we wczesnych okresach rozwoju człowieka (w dzieciństwie, młodości) kanalizuje wiele zachowań i sposobów interpretacji. Jest to naturalny sposób wchodzenia w kulturę. [...] Wartości, normy i wzory poznaje na płaszczyźnie sytuacji, w których znajduje się w sposób dla niego oczywisty, tu określa pierwsze znaczenia. [...] Konsekwencją tego staje się stosunek do szerszych kręgów społecznych, umieszczenie siebie w różnych kontekstach kulturowych ze świadomością wyboru, bądź podporządkowania się temu, co następuje, z poczuciem zagubienia i bezradności»³³.

³⁰ E.V. Sullivan, *Critical Pedagogy and Television*, [w:] *Critical Pedagogy and Cultural Power*, red. D.W. Livingstone, Massachusetts 1987, s. 57–58.

³¹ A. Kroker, D. Cook, *The Postmodern Scene. Extremal Culture and Hyper-Aesthetic*, New York 1986, s. 268, 270.

³² Zb. Melosik, *Kultura, akademia i edukacja – modernistyczno/postmodernistyczne interpretacje*, http://cejsh.icm.edu.pl/cejsh/element/bwmeta1.element.desklight-f080528f-7d3e-49b-5-bb6d-0184fdef790d/c/Zbyszko_Melosik_Kultura__akademia_i_edukacja_modernistyczno_postmodernistyczne_interpretacje.pdf [dostęp: 10.08.2017].

³³ K. Ferenz, *Iluzja i rzeczywistość w świecie dziecka*, „Pedagogika Mediów” 2005, nr 1, s. 9.

„Jednym z pierwszych subświatów zmieniających kontekst funkcjonowania jednostki jest telewizja wraz z takimi towarzyszącymi mediami, jak wideo, gry komputerowe, Internet, czy radio i nośniki muzyczne. Mass media są obecne w niemal każdym domu, dostarczając ich mieszkańcom alternatywnych wzorów osobowych. Ich znaczenie w tym względzie trudno jest przecenić. Sens istnienia środków masowego przekazu polega na dostarczaniu swej publiczności przekazu informacyjnego oraz rozrywki. Skuteczność oddziaływania mass mediów na rozwój osobowości w wysokim stopniu zależy od formy i intensywności korzystania z nich w obrębie społecznego kontekstu rodziny.

Telewizja funkcjonuje wewnątrz kontekstu rodzinnego, ingerując w jego strukturę i modyfikując interakcje. Częstokroć telewizor jest interakcyjnym centrum współczesnego mieszkania, organizując jego przestrzeń i koncentrując uwagę domowników. Telewizor potrafi również zdominować przestrzeń dyskursywną, dostarczając alternatywnych zasobów komunikacyjnych. Telewizja ingeruje w praktyki życiowe rodziny jako przekątnik rzeczywistości zewnętrznej. Dziecko zanim wyjdzie z domu, ma możliwość zapoznania się z typowymi wzorami postępowania i zachowywania się w świecie zewnętrznym. Telewizja może mieć jedynie minimalny wpływ na poczucie odpowiedzialności widza, stwierdzą wręcz, że nie ma wpływu żadnego. Dzieje się tak przede wszystkim ze względu na brak bezpośrednich relacji osobowych, anonimowość telewizji i telewidza. Telewizja może za to być dostarczycielem normatywnych wzorów osobowych, wartości i celów, zintemalizowanych jako alternatywne formy poczucia powinności³⁴.

Umiejętne wykorzystanie mass mediów może równocześnie służyć dezinformacji lub propagandzie, dostarczeniu informacji nieobiektywnych, celem modelowania ludzkich postaw. Definitywnie nieprzyjazna propaganda nazywana dywersją ideologiczną, z założenia opierającą się na fałszerstwach, kłamstwach i insynuacjach. Zasadniczym jej celem jest wywołanie dezorientacji ideologicznej oraz rozchwianie postaw w społeczeństwie, do którego jest kierowana³⁵.

³⁴ K. Pierzchała, *Poczucie powinności i odpowiedzialności u młodzieży katolickiej*, Toruń 2006, s. 44–45.

³⁵ Szerzej: K. Pierzchała, *Information Warfare Between Russia and Ukraine: a Cause of War for the West?*, „Polish Political Science Yearbook” 2019, vol. 48 (1), s. 103–111.

Zakończenie

Zakończenie może nie będzie zbyt oryginalne, ale pozwolę sobie zacytować Jana Czaję, którego poglądy, w moim mniemaniu, są bardzo trafne:

„Reasumując rozważania na temat źródeł zagrożeń dla polskiej kultury, można powiedzieć, że wiążą się one – podobnie jak szanse dla jej rozwoju – z jej otwarciem na świat, co oznacza otwarcie zarówno na globalną kulturę masową (utożsamianą generalnie z komercyjnymi produktami amerykańskimi), jak i na coraz dalej idącą integrację europejską, przy czym oba procesy wcale nie są koherentne. Jako całość proces ten jest niezwykle skomplikowany i konfliktogenny. Trzeba jednak pamiętać, że zalew wytworami obcej kultury byłby rzeczywiście niebezpieczny wtedy, gdy spotkałby bezrefleksyjne, tępe społeczeństwo, którego nie stać na twórczą internalizację, lecz jedynie bezmyślną imitację. Jak pokazuje historia narodu polskiego, zmuszonego do życia w obliczu wielu zagrożeń, jego kultura rozwijała się najlepiej w okresach tych zagrożeń, często w miejscach ich największej bliskości (np. na Kresach). Nie ma zresztą wśród teoretyków zgody, czy dominują zagrożenia, czy też szanse cywilizacyjne wynikające z tego otwarcia. I na koniec sprawa niebagatelna: otwarcie na ten strumień ze świata (z Zachodu) wynika z naszej suwerennej decyzji, co czyni sytuację diametralnie różną w porównaniu z tą z okresu realnego socjalizmu, gdy strumień kultury dominującej (ze Związku Radzieckiego) był skutkiem tragicznej wojny, Jałty i zniewolenia polityczno-ideologicznego”³⁶.

Bibliografia

- Aleksiejew N., *Walka o wódkę*, [w:] *Polacy i Rosjanie. 100 kluczowych pojęć*, red. A. Magdziak-Miszewska, M. Zuchniak, P. Kowal, Warszawa 2002.
- Bieniada R., *Regionalizm i regionalizacja w definicji. Wybrane problemy teoretyczne*, <http://cejsh.icm.edu.pl/cejsh/element/bwmeta1.element.desklight-3f280db2-db0e-485d-9ab8-0b963d9d5db5/c/R.Bieniada-regionalizm-i-regionalizacja-w-definicji.wybrane-problemy-teoretyczne-Kopia.pdf>.

³⁶ J. Czaja, *Kulturowe czynniki bezpieczeństwa...*, s. 53.

- Bodzioch-Bryła B., Szczepaniak R., Wańczyk K. (red.), *Globalizacja w kulturze. Upowszechnienie czy uproszczenie?*, Kraków 2010.
- Cesarz Z., *Polityczne aspekty problemów kultury*, [w:] *Problemy polityczne współczesnego świata*, red. Z. Cesarz, E. Stadtmüller, Wrocław 2002.
- Czaja J., *Kulturowe czynniki bezpieczeństwa*, Kraków 2008.
- Deklaracja Praw Człowieka i Obywatela z 26 sierpnia 1789 r. – Francja*, za: Lesiński B. (red.), *Historia państwa i prawa. Wybór tekstów źródłowych*, Poznań 1995.
- Ferenz K., *Iluzja i rzeczywistość w świecie dziecka*, „Pedagogika Mediów” 2005, nr 1.
- Gawlikowska-Hueckel K., *Procesy rozwoju regionalnego w Unii Europejskiej. Konwergencja czy polaryzacja*, Gdańsk 2003.
- Gwiazda A., *Globalizacja i regionalizacja gospodarki światowej*, Toruń 2000.
- Iyer P., *The Global Village Finally Arives*, „Time”, jesień 1993.
- Jarzyna K., *Konflikty etniczne i religijne na świecie – przykłady, opis – geografia*, Instytut Geografii UJK w Kielcach, eszkola.pl, <http://eszkola.pl/geografia/konflikty-etniczne-i-konflikty-religijne-na-swiecie-5414.html?strona=10>.
- Kieres L., *Regionalizacja w Europie. Doświadczenia Rady Europy i jej Kongresu Władz Lokalnych i Regionalnych*, [w:] *Prawne problemy regionalizacji w Europie*, red. K. Nowackie, R. Russano, Wrocław 2008.
- Kroes R., *Americanisation: What we are talking about?*, [w:] *Cultural Transmission and Reception. American Mass Culture in Europe*, red. R. Kroes, Amsterdam 1993.
- Kroker A., Cook D., *The Postmodern Scene. Extremal Culture and Hyper-Aesthetic*, New York 1986.
- Kwaśniewski K., *Integracja społeczności regionalnej*, Opole 1987.
- Melosik Z., *Kultura, akademia i edukacja – modernistyczno/postmodernistyczne interpretacje*, http://cejsh.icm.edu.pl/cejsh/element/bwmeta1.element.desklight-f080528f-7d3e-49b5-bb6d-0184fdef790d/c/Zbyszko_Melosik_Kultura__akademia_i_edukacja_modernistyczno_postmodernistyczne_interpretacje.pdf.
- Melasik Z., *Mass media, tożsamość i rekonstrukcje kultury współczesnej*, http://edunet.home.amu.edu.pl/mae2012/04_Melosik_2012.pdf.
- Michałowska G., *Bezpieczeństwo kulturowe w warunkach globalizacji procesów społecznych*, [w:] *Bezpieczeństwo narodowe i międzynarodowe u schyłku XX wieku*, red. D.B. Bobrow, E. Haliżak, R. Zięba, Warszawa 1997.

- Omelandiuk A.J., *Historia w ruchu regionalnym*, Wrocław–Ciechanów 2001.
- Pierzchała K., *Destygmatyzacja przestępców w świetle Magisterium Kościoła oraz poglądów na resocjalizację*, Kraków 2016.
- Pierzchała K., *Information Warfare Between Russia and Ukraine: a Cause of War for the West?*, „Polish Political Science Yearbook” 2019, vol. 48 (1).
- Pierzchała K., *Kapelan więzienny w procesie resocjalizacji penitencjarnej*, Toruń 2013.
- Pierzchała K., *Poczucie powinności i odpowiedzialności u młodzieży katolickiej*, Toruń 2006.
- Rotuska P., *Polak czy Europejczyk? – polska tożsamość narodowa a tożsamość europejska w dobie jednoczącej się Europy. Próba analizy zależności*, „Analiza UniaEuropejska.org” 2011, nr 7 (8).
- Rousseau M.O., Zariski R., *Regionalism and regional devolution in comparative perspective*, New York 1987.
- Seweryniak H., Sitkowska K., *Współczesne konteksty kultury medialnej*, [w:] *Media w duszpasterstwie*, red. M. Przybysz, T. Wielebski, Warszawa 2014.
- Sitkowska K., *Współczesna rewolucja cyfrowa w świetle przewidywań Alvina Tofflera*, [w:] *Media audiowizualne i cyfrowe wobec wyzwań współczesnego społeczeństwa*, red. A. Adamski i in., Warszawa 2012.
- Sullivan E.V., *Critical Pedagogy and Television*, [w:] *Critical Pedagogy and Cultural Power*, red. D.W. Livingstone, Massachusetts 1987.
- Wielki słownik wyrazów obcych PWN*, Warszawa 2014.
- Właźlak K., *Rozwój regionalny jako zadanie administracji publicznej*, Warszawa 2010.
- Włodkowska A., *Bezpieczeństwo kulturowe*, [w:] *Bezpieczeństwo państwa*, red. K.A. Wojtaszczyk, A. Materska-Sosnowska, Warszawa 2009.

SUMMARY

The summary may not be so original, but I take the liberty of quoting Jan Czaja's words which in my book are really accurate:

„Summing up considerations on the topic of sources for Polish culture, it may be said that they connect – like opportunities for its development – with its opening to the world, what means opening both on global and mass culture (equating generally with commercial American products) and more and more advanced European integration, thus both process are not

coherent. As a one, this process is extraordinarily complicated and conflictual. It is worth to remember that flowing with figments from another culture would be really dangerous, if it have met thoughtless and dull society which can afford on creative internalization but only mindless imitation. As Polish history shows, society was forced to life in the face of many dangers, its culture developed the best in periods of such dangers, mostly in places of their bigger closeness (for example on Eastern marches). Moreover, there is no agreement among theorists if dangers dominate or civilizational chances resulted from this opening. And at the end the non-trivial matter: opening for this stream from world (from West) is a result of our sovereign decision what makes the situation diametrical different in comparison to that one from the period of socialism when the stream of dominant culture (from Soviet Union) was a result of horrible war, Jałta's matter and also political and ideological enslavement³⁷.

Keywords: Cultural and social dangers, safety, Poland, culture, globalisation, migration, society, stereotype

³⁷ J. Czaja, *Cultural factors of safety*, Kraków 2008, s. 53.